

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת שמיני: מבחן הקילוף

מנהג ישראל לאכול דגים בסעודות השבת, אך חלק מהדגים שאנו אוכלים עלו על שולחנם של הפוסקים, לא בשבת, אלא ביום חול כשהם בדקו את כשרותם.

בפרשת השבוע נאמרו סימני הטהרה בדגים, כל דג שיש לו סנפיר וקשקשת הוא דג כשר:

אֵת זֶה תֹאכְלוּ מִכָּל אֲשֶׁר בַּמַּיִם כֹּל אֲשֶׁר לוֹ סִנְפִיר וְקִשְׁקֶשֶׁת בַּמַּיִם וּבִנְחָלִים אֹתָם תֹאכְלוּ. וְכָל אֲשֶׁר אֵין

לוֹ סִנְפִיר וְקִשְׁקֶשֶׁת בַּמַּיִם וּבִנְחָלִים מִכָּל שְׂרָץ הַמַּיִם וּמִכָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר בַּמַּיִם שְׂקָץ הֵם לָכֶם.¹

כיון שהקב"ה בירך את הדגים "וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים לְאֹמֶר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הַמַּיִם",² יש בים דגים רבים ומשונים, שהפוסקים היו צריכים להכריע בכשרותם, כגון כשרות דג החרב שאמנם אין לו קשקשים אך יש הטוענים שהיו לו ומחמת הבהלה שצדים אותו הם נופלים.³

כפי שראינו, אחד מסימני הטהרה של הדג הוא שיש לו קשקשים. המשנה⁴ קבעה שהקשקשים צריכים להיות 'קבועים בו'. הרמב"ן⁵ הסביר שאין הכוונה במילה 'קבועים' לומר שהקשקשים קבועים בגוף הדג ממש ואינם יורדים ממנו לחלוטין, אלא הכוונה היא באופן יחסי לסנפיר שקבוע בדג ונע ונד בו לעומת הקשקשים שאינם מתנדנדים. לאור זאת, מוסיף הרמב"ן, שהתנאי לכשרות הדג הוא שהקשקשים יוכלו לרדת ממנו באופן של קילוף ביד או בסכין.⁶ הפוסקים התמודדו עם מבחן הקילוף שחידש הרמב"ן, שניתן להסיר את הקשקשים ביד או בסכין בלבד, מה הדין במקרה ונדרשת פעולה נוספת כדי להסיר את הקשקשים, כגון השריית הדג בחומר מסוים עד שהקשקשים ירדו, או הסרת העור כדי להגיע לקשקשים?

בספר בית הלל⁷ התיר את אכילת דג הקרפיון, שהאפשרות להסרת קשקשיו היא בהסרת העור ורק לאחר-מכן ניתן לקלוף את הקשקשים ביד או בסכין, וסיים שכך נהגו חכמי העיר וילנא.

החתם סופר⁸ תמה על ההיתר, שכן מבחן הקילוף של הרמב"ן הוא יכולת הסרת הקשקשים ביד או בסכין ללא כל פעולה אחרת שקודמת לכך. לכן הוא מבקש לאסור את אכילת דג הקרפיון, וביחס להיתר של חכמי וילנא, כתב: 'וראוי לשאול פי חכמי וילנא שבזמנינו אולי יש קבלה בידם מהקדמונים טעם מבורר להתיר, ואם לאו ראוי לאוסרו'.⁹ הרב יחזקאל לנדא¹⁰ נשאל אודות כשרות דג שיש לו בליטות מעין קשקשים מצדי גופו, שאופן הסרתם הוא בהשריית הדג בנוזל כימי כדי שיוכלו לאחר-מכן להוריד את הקשקשים. הרב מתאר שהוא עצמו בדק את הדג ורק לאחר שהשרה אותו במים עם חומר מסוים למשך כמה שעות, סרו ממנו הקשקשים. לכאורה, דג זה אינו עומד במבחן הקילוף של הרמב"ן, והוא אינו כשר.

אולם, הרב לנדא כתב שאף שהרמב"ן כתב את דבריו וחידש את מבחן הקילוף, מכל-מקום אין לכך כל מקור וביסוס הלכתי, ולכן הדג כשר. לדבריו, מבחן הקילוף יכול לכלול גם פעולות מקדימות, כהשריית הדג בנוזל כימי, שרק לאחריהן יוסרו הקשקשים ביד או בסכין, כדבריו: "כל שנקלפים יהיה ע"י איזה פעולה שיהיה כבר הם נקראים קשקשים ודג טהור הוא".¹¹

¹ ויקרא (יא, ט-י).

² בראשית (א, כב).

³ שו"ת ציצ' אליעזר (ח"ט סימן מ).

⁴ חולין (פ"ג מ"ז).

⁵ רמב"ן (ויקרא יא, ט).

⁶ כ"כ: מגיד משנה (הל' מאכלות אסורות פ"א הכ"ד), בדעת הרמב"ם; רמ"א (יו"ד סימן פג סעיף א).

⁷ בית הלל (יו"ד סימן פג סעיף א).

⁸ חתם סופר (חולין סו ע"ב).

⁹ למעשה, בשו"ת שבת הלוי (ח"ב סימן כז אות ב) כתב להתיר כי דעת החתם סופר דעת יחיד.

¹⁰ שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן כח).

¹¹ ערוך השולחן (יו"ד סימן פג סעיף יג).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

חמש שנים לאחר פטירת הרב לנדא, התעורר פולמוס אודות כשרות דג השטירל וביחס לפסיקת הרב לנדא.¹² מדובר על דג שאמנם יש לו קשקשים אך כדי להצליח להסיר אותם יש לחתוך את העור ורק לאחר-מכן אפשר יהיה להסיר את הקשקשים.

תלמידי הרב לנדא, הרב אהרון חורין והרב מרדכי בָּנֶט, התווכחו בניהם ביחס לדבריו. מדובר היה על וויכוח גדול, בו היו מעורבים פוסקים רבים, נכתבו מאמרים וחוברות והושמעו טענות מעניינות מאוד. הרב חורין התיר את אכילת דג השטירל, לאור פסק ההלכה של רבו, הרב לנדא, שהכשיר דג שהאפשרות להסיר את קשקשיו היא לאחר שרייתו במים וחומר כימי, כך גם כאן יש להכשיר את הדג אף שדרושה לכך פעולה מקדימה של הסרת העור. לעומתו טען הרב בָּנֶט,¹³ שיש לאסור אכילת דג זה שכן הוא אינו עומד במבחן הקילוף של הרמב"ן, כי כדי להסיר את הקשקשים יש לחתוך את העור ורק לאחר-מכן להסיר את הקשקשים:

וכן אני בעצמי בדקתי אותן במתון ובמעמד תלמידי חכמים ומצאתי עצמותיהן מדובקים בעור דיבוק עצמי מכל צד באופן שאי-אפשר לקלף לא ביד ולא בכלי כי אם כשקורעין אותו חותכין הדבק מצד אחד נפרדים מהעור שיש להכניס שם סכין לקלף, אבל כאן אי-אפשר להתחיל כלל הקליפה כי אם בחתיכה וקריעה. לדבריו, ההיתר של הרב לנדא התייחס לדג אחר ולא לדג שעליו נסוב כעת הדיון.

במהלך הדיון הושמעו טענות לפיהן הרב לנדא חזר בו מפסק ההלכה שלו, שכן לאחר פסק ההלכה המתיר כתב הרב לנדא מכתב נוסף לאסור את הדג עליו דיבר, וביקש שישלחו את המכתב בדואר לקהילה ששאלה. כשביקשו תלמידיו לראות את המכתב, הושמעה הטענה שהמכתב נעלם בדואר, כדברי הרב יצחק גריסהבר, שאף הוא היה מתלמידי הרב לנדא: "בוודאי מעשה השטן הצליח שלא הגיע האיגרת... כאשר נתוודע לי בבירור דכמה כתבים נאבדו".¹⁴ טענה זו שהרב לנדא חזר בו נדחתה ע"י בנו הרב שמואל¹⁵ וע"י תלמידו הרב אליעזר פלקלס¹⁶ שטענו ששקר הדבר, שכן אם אכן הרב חזר בו ואסר הוא לא היה קובע את תשובתו להתיר בשו"ת, וכן לא נמצא העתק של מכתב ההיתר. בסיום דבריו, מלמד בנו של הרב לנדא זכות על הרב גריסהבר שיתכן והוא עצמו רצה לאסור את הדג אך כיון שלא היו שומעים לו לאחר שהרב לנדא התיר, אזי הוא טען שהרב לנדא חזר בו ואסר, אף שלא מצא את המכתב. ואכן מצאנו אפשרות כזו שניתן לומר דברים בשם אדם גדול, אף שהוא עצמו לא אמר זאת, רק כדי שישמעו לטוען,¹⁷ כדברי המגן אברהם: "אם שמע דין ונראה לו שהלכה כך מותר לאמרו בשם אדם גדול כי היכי דליקבלי מיניה".¹⁸ אבל המשיך המגן אברהם ועימת דין זה עם האמור במסכת ברכות: "האומר דבר שלא שמע מפי רבו, גורם לשכינה שתסתלק מישראל".¹⁹ את התשובה לסתירה מצאנו בדברי מחצית השקל.²⁰ לדבריו, דבר שאפשר לסתור אותו והוא אינו מוחלט, אסור לומר בשם חכם אחר, שמא יתגנה אותו חכם בדבר. אבל דבר ברור שאין בו ספק, מותר לומר בשמו של חכם גדול כדי שיקבלו ממנו.

ואכן, ההשוואה ההלכתית בין הדג שהגיע לרב לנדא לבין דג השיטרל, אינה הכרחית, שכן יתכן ומדובר על דגים שונים. בכך, פולמוס דג השטירל והדיון סביב דברי הרב לנדא מעלה, בין השאר, גם את החשש מזיהוי מוטעה. שכן הדג שהובא לרב לנדא הוא אינו דג השטירל עצמו, אלא שהיו שטענו שהוא אכן אותו דג. ולכן כתבו הפוסקים שיש

¹² בין האוסרים: הרב משה סופר (חוט המשולש, הוצאת מכון דעת סופר תש"ס, עמוד פה); שו"ת כתב סופר (יו"ד סימן מה); שו"ת מלמד להועיל (ח"ב יו"ד סימן כא).

¹³ שו"ת פרשת מרדכי (יו"ד סימן ד); שו"ת הר המור (סימן יב); הסכמה לחוברת 'מקל נועם'.

¹⁴ הרב יצחק גריסהבר (אמרי נועם; בתוך: שו"ת בגדי כהונה, יו"ד סימן ד).

¹⁵ הרב שמואל לנדא (שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תניינא יו"ד סימן כט; שם סימן ל).

¹⁶ שו"ת תשובה מאהבה (יו"ד סימן שכט).

¹⁷ עירובין (נא ע"א); פסחים (ק"ב ע"א); רש"י (שם ד"ה אס).

¹⁸ מגן אברהם (או"ח סימן קנו ס"ק ב).

¹⁹ ברכות (כז ע"ב).

²⁰ מחצית השקל (או"ח סימן קנו ס"ק ב ד"ה וכן הוא).

רעיון בפרשה א נתנאל אוירבך

להיזהר ולא לקבוע את כשרותו של דג לפי שמו ולפי היתר שניתן לו בעבר, שיתכן שאמנם הדג הזה הוא מאותה משפחה הנושאת את אותו השם, אך לכל דג מבני המשפחה יש מאפיינים שונים בעניין הקשקשים.²¹

²¹ שו"ת מלמד להועיל (ח"ב יו"ד סימן כא); שו"ת ציץ אליעזר (ח"א סימן נד).